

UVOD

Pandemija koronavirusa je otvorila debate u mnogim poljima. Njome se bave medicinske nauke, pre svega, virusologija i epidemiologija. O njoj govori i psihologija zbog uticaja koji pandemijsko vreme vrši na pojedince i zbog psiholoških izazova sa kojima se ljudi suočavaju. O načinu na koji „nova normalnost“ utiče na društvo u celini mnogo toga ima da kaže i sociologija, koja sagledava efekte pandemije na društvenu koheziju ili (dodatnu) dezintegraciju društva. Političke nauke analiziraju pandemiju kroz prizmu sklonosti određenih političkih sistema (na primer, autokratije) da manipulišu i zloupotrebljavaju ovu krizu za učvršćivanje vlasti i uvećanje moći. Ekonomija je vidi kao uzrok još jedne globalne ekonomske krize, čije će se posledice osećati u godinama, pa i u decenijama koje dolaze. Različiti drugi fenomeni presecaju ova polja izučavanja, pa se tako pojava antivakcerskih protestnih i društvenih pokreta može analizirati iz sociološkog, psihološkog ili politikološkog ugla. Čak se i medicinski aspekti – na primer, određene epidemiološke mere – mogu posmatrati kroz specifičan društveno-politički kontekst. Zašto je Švedska bila „otvorena“ i bez značajnijih ograničenja kretanja, za razliku od Italije u kojoj se u nekoliko navrata nije moglo kretati iz jedne regije u drugu? Zašto su u nekim zemljama (npr. u Nemačkoj) zabrane proslava pokvarile praznično raspoloženje za Novu godinu ili Božić, dok se u zemljama poput Srbije 2022. godina dočekivala po klubovima i trgovima? Odgovore na ova pitanja svakako ne možemo tražiti samo u epidemiološkim uslovima, već moramo dublje da zagrebemo u vrednosti i tip svesti jednog društva, političku kulturu, ali i ekonomsku snagu zemalja. Da li su, primera radi, brazilski ili meksički pijačni prodavci u istom položaju

kao prodavci u „adventskim“ kućicama u Nemačkoj? Za prve bi „zatvaranje“ značilo egzistencijalni krah, dok je za druge to atak na finansijsko stanje ali ne i na egzistenciju, pošto se njihova država mogla pobrinuti za one koji osećaju najveći ekonomski udar.

Sva ova, kao i brojna druga pitanja, već su otvorena, a u bližoj budućnosti dobićemo odgovore iz različitih perspektiva na pitanje kako je koronavirus uticao na naše živote. Jedan od upečatljivijih pandemijskih fenomena iz perioda u kom je „svet stao“, zadire i u oblast izučavanja društvenih pokreta – i to onih koji se protive epidemiološkim merama i vakcinama. Ova pojavnost svakako nije novijeg datuma, ona je tu otkako je pandemija i vakcina. U prošlosti su se kovale teorije zavere, prizivao u pomoć Bog ili su se ljudi potčinjavali posledicama bolesti i zaraze kao izrazu „Njegove volje“. Ono što je novo u ovoj poslednjoj pandemiji jeste to što su protivnici epidemioloških mera i vakcina najčešće desnih političkih uverenja i što je deo društvene i političke desnice uvrstio antinaučnu komponentu u svoju agendu. Da pojavnost bude još zanimljivija, deo diskursa koji je oblikovao bunt protiv epidemioloških mera oslanja se ni manje ni više nego na *ljudska prava*. Iako je čitav diskurs višeslojan, u nekim slučajevima ljudska prava su se probila u prve redove i postala zastupljenija i vidljivija od teorija zavere i drugih elemenata antinaučnog diskursa.

Kada je 10. decembra 2020. godine generalni sekretar Ujedinjenih nacija Antonio Guteruš rekao da ljudska prava moraju biti okvir za borbu protiv pandemije – misleći pritom na pravo na zdravstvenu zaštitu¹ – verovatno nije mislio da će ljudska prava u tom kontekstu u mnogim delovima sveta zakazati. Na desnici će se kao virus proširiti narativ o „pravu na izbor“ i „pravu na slobodu govora“, što će postati nova opšta mantra antivakcerskog pokreta i antinaučnog narativa.

1 „Human rights must be ‘front and centre’ of COVID-19 response: Secretary-General“, u: *UN News: Global Perspective Human Stories*. Dostupno na: <https://news.un.org/en/story/2020/12/1079632> (pristupljeno 10/6/2022).

Ko bi rekao da će se, umesto obezbeđivanja prava na vakcinu za koju će do marta 2022. godine ostati uskraćeno čak 2.8 milijardi ljudi², na ulicama američkih, nemačkih ili francuskih gradova pojaviti ljudi koji traže pravo da ne prime vakcinu? Ko bi rekao da će umesto radnika čiji se položaj tokom pandemije u mnogim sektorima pogoršao – pogotovo položaj medicinskih radnika koji su mogli da traže pravo na odmor ili pravo na bezbedan rad ili, u krajnjoj liniji, pravo na štrajk – neki tražiti pravo na slobodu govora koja propagira pseudonauku? Ko bi rekao da će baš desnica nazivati kovid potvrde „ausvajnsima“ i govoriti o diskriminaciji nevakcinisanih? Ko bi, na posletku, mogao da predvidi zaokret u ideološkoj igri između levice i desnice, u kojoj sada leвица brani autoritet države koja nameće i sprovodi epidemiološke mere, a desnica ga podriva i zagovara nepoverenje prema sistemu? Zar u prošlosti nije bilo baš suprotno?

„Moje telo moj izbor“, „NE obaveznim maskama“, „Kovid šljama“, „Sa ili bez maski svi imamo jednaka prava“, „NE obaveznoj vakcinaciji“, „Nevakcinisan = Jude (‘Jevrejin’)“ – samo su neke od parola koje su se mogle videti na protestima protiv kovid mera i vakcinacije širom sveta. Na nekim od njih bile su iscrtane ilustracije kovid propusnica, a umesto barkoda stajao je kukasti krst. Na nekima je čak pisalo „moje telo, moj izbor“, baš kao što je to

- 2 Iako je plan Svetske zdravstvene organizacije bio da se do sredine 2022. godine dostigne broj od 70% vakcinisanih na globalnom nivou, podaci govore da je od 10 milijardi doza vakcine, koliko je širom sveta distribuirano do prve polovine 2022, samo 1% otišao u zemlje sa najnižim dohotkom. Vidi: „UN analysis shows link between lack of vaccine equity and widening poverty gap“, u: *UN News: Global Perspective Human Stories*. Dostupno na: <https://news.un.org/en/story/2020/12/1079632> (pristupljeno 10/6/2022). Vidi i: „Sub-Saharan Africa: Millions denied vaccines, deepening inequality and human suffering from conflicts sum up 2021“, u: *Amnesty International*. Dostupno na: <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2022/03/sub-saharan-africa-millions-denied-vaccines/> (pristupljeno 10/6/2022).

često slučaj na skupovima na kojima se brani pravo žena na abortus. Da stvar bude još čudnija, najveće platforme putem kojih se danas informišemo i komuniciramo, kao što su Jutjub, Fejsbuk ili Tviter, uklanjaju sadržaj koji promovise informacije suprotne onima koje daje Svetska zdravstvena organizacija u vezi sa bezbednošću vakcina. S druge strane su stizale reakcije poput: „Zaustavite medicinsku tiraniju“ ili „Stop cenzuri“. Pitanje koje se poteglo u Sjedinjenim Državama je da li ovakve odluke o uklanjanju lažnih vesti i dezinformacija predstavljaju kršenje prvog amandmana američkog ustava koji garantuje pravo na slobodu izražavanja.³ „Medicinska tiranija“, konkretno, smatra se okvirom unutar kog deluje često spominjana „farmako-mafija“, koja umesto ljudskog zdravlja i ljudskih prava, poštuje jedino svoju želju za profitom. Stvorena je slika da svi veliki igrači – od kompanija, preko vlada, do Međunarodne zdravstvene organizacije i moćnih pojedinaca – žele da disciplinuju „malog čoveka“, da ga sateraju u kut i nateraju na poslušnost, da mu ograniče osnovna prava. Borbu protiv „tiranije“ političara, farmaceuta i ostalih instanci moći, međutim, ovoga puta ne vode oni na koje bismo prvo posumnjali.

Zanimljivost leži u tome da u ime ljudskih prava protiv „moćnika“ ne ustaje liberalna, socijaldemokratska ili radikalna levica koje su u prošlosti govorile o identitetskim ili radničkim, a onda i univerzalnim ljudskim pravima, kao i protiv diskriminacije na osnovu boje kože, seksualnog opredeljenja, vere, nacije ili pola. U ovom slučaju, krajnja desnica je ta koja je prigrabila ljudskopravaštvo kao svoj štit od vakcinacije i epidemioloških mera i u paketu sa zaštitom prava na preduzetništvo, koje ne uzima u obzir štetne posledice po životnu sredinu, formirala široku političku platformu kojoj je zajednički imenilac postalo protivljenje nauci.

3 Molly Callahan, „Is YouTube violating the first amendment by taking down antivaccine videos?“, u: *News@Northeastern*. Dostupno na: <https://news.northeastern.edu/2021/10/01/youtube-removing-antivaccine-videos/> (pristupljeno 10/6/2022).

Iako je u noći pre pandemijskog praskozorja „branila hrišćansku Evropu“ od izbeglica muslimanske veroispovesti, onemogućavala ženama pravo na abortus i već uveliko reinkarnirala rasizam i druge elemente istorijskog fašizma, krajnja desnica politički je stala iza zahteva za slobodom, prava da sa telom radimo šta želimo i prava na izbor i slobodno izražavanje. Ovo ne znači da su svi antivakseri desničari ili ekstremni desničari, kao ni to da su svi koji nisu primili vakcinu automatski antivakseri, ali činjenica je da se ovaj fenomen politički instrumentalizovao na terenu desnice, koja je uspela da utiče na definisanje okvira političke borbe protiv epidemioloških mera.

Trend politizacije antinaučnog diskursa, ipak, nije viđen u svim zemljama u kojima su se razvili antivakseri pokreti. U Srbiji, na primer, nijedna relevantna politička partija nije uspela da kapitalizuje prilično jak antinaučni sentiment i sklonost značajnog dela stanovništva ka teorijama zavere. Neki od najžešćih i najnasilnijih protesta dogodili su se zapravo u Holandiji, u gradovima kao što su Rotterdam ili Hag. Međutim, Holandija nije među prvim zemljama na koje pomislimo kada je reč o rastu ekstremne desnice na krilima pandemije. U ovom kontekstu, pre nam pada na pamet Italija i neofašistička Italijanska braća [Fratelli d'Italia], koja su do skoro bili na svega 3-4% podrške, dok su u pandemijsko vreme uspeli da se popnu čak do 20%, a onda i da ostvare pobjedu na izborima u septembru 2022. i postave prvu italijansku premijerku Đorđu Meloni. Francuska je – poput Italije u kojoj sada postoje dve snažne ekstremno desne partije (Liga [Lega]⁴ Matea Salvinija i Italijanska braća) – na krajnjoj desnici, pored dugovečnog i uticajnog Nacionalnog fronta, sada dobila i Erika Zemura, koji je za trenutak pretio da od Marin Le Pen preuzme mesto glavnog protivkandidata predsedniku Makronu na predsedničkim izborima održanim u aprilu 2022. (naposljetku, Zemuk je osvojio svega 7% glasova u prvom krugu).⁵ Istočna

4 Reč je nekadašnjoj partiji Lega Nord (Severna liga), koja je promenila ime u „Liga“ pred izbore 2022.

5 Vidi: Michael Day, „Covid vaccine: Far right is exploiting

Evropa takođe ima svoje predstavnike na krajnjoj desnici, koji su pandemiju koristili za politički proboj – od bugarske Vyzhrazhdane⁶ do hrvatskog Mosta.

U kontekstu ljudskih prava, u pandemiji se najviše govorilo o autoritarnim desnim vladama (poput onih u Srbiji, Mađarskoj, Turskoj, Rusiji itd.) i kršenju prava građana tokom pandemije.⁷ O temi koju ovde želim da otvorim, međutim, nije bilo mnogo govora. Desnica, naime, po prvi put na tako eksplicitan način igra na kartu ljudskih prava. To ne znači da je na tom delu političkog spektra prestalo da se govori o identitetu, krvi, tlu i ostalim konzervativnim i diskriminatornim temama. To samo znači da ih je krajnja desnica sada spojila sa levo-liberalnim diskursom u nastojanju da učini ono što joj je u većini zemalja u prethodnim decenijama uglavnom izmicalo – da prigrabi dovoljno podrške za osvajanje vlasti. Kako je ovo moguće? Ovde postavljam tezu da postoje dva osnovna razloga, od kojih se jedan tiče samih ljudskih prava i njihove ideologizacije, a drugi konkretnog konteksta i okolnosti koje su dovele do desne instrumentalizacije ljudskih prava.

Najpre, ljudska prava su pozitivno uticala na promenu u percipiranju ljudskog života posle Drugog svetskog rata. Ona su pružila jedan novi okvir borbama marginalizovanih i obespravljenih, koje su se odvijale od Francuske revolucije do polovine 20. veka. Svakako ne univerzalna, ali ipak osetna emancipacija nekih društvenih grupa, od žena preko seksualnih ili nacionalnih manjina, dobila je konceptualni i le-

Europe's antivax protests, from France to Italy to Austria“, u: *Inews*. Dostupno na: <https://inews.co.uk/news/covid-vaccine-far-right-europe-antivax-protests-france-italy-austria-netherlands-1314247> (pristupljeno 10/6/2022).

6 Boyan Stanislavski, „Bulgaria's antivaxx fervor reaches new heights“, u: *The Barricade*. Dostupno na: <https://thebarricade.online/bulgarias-antivaxx-fervor-reaches-new-heights/> (pristupljeno 10/6/2022).

7 Aline Bruni, „The Populists and the Pandemic“, u: *Internationale Politik*. Dostupno na: <https://internationalepolitik.de/en/populists-and-pandemic> (pristupljeno 10/6/2022).

galno-pravni aparat sa kojim se moglo više nego ranije. Ipak, ljudska prava su nastala i bila primenjivana kao legalno-pravni okvir u sklopu globalnog kapitalizma, koji je postavio ozbiljna ograničenja i samom konceptu i borbama koje su se u njegovom okviru vodile. Pogotovo u eri neoliberalnog kapitalizma, ljudska prava su prema onima u ekonomski zaostalim delovima sveta pokazala jedino svoje cinično lice, koje, uprkos sistemskim ograničenjima, i dalje insistira na svojoj univerzalnosti. Posle pada Berlinskog zida, uzlet je doživela *ideologija ljudskih prava*, koja je odigrala važnu ulogu u legitimizaciji pokušaja uspostavljanja globalne hegemonije liberalno-kapitalističkog modela. U tom trenutku, cinizam ideologije ljudskih prava dostigao je svoj vrhunac kada se, u njihovo ime, prešlo sa praktikovanja meke moći na tvrdu moć, ne isključujući pritom ni započinjanje ili podržavanje ratova (i kršenja ljudskih prava) širom sveta.

Ideologizacija ljudskih prava i njihov cinični odnos prema žrtvama „permanentnog rata zarad večnog mira“ doprineli su ciničnoj reakciji sa druge strane. U pitanju su ili ljudi koji su ostali van emancipatornog domašaja ljudskih prava ili oni koji su potpali pod njihov uticaj – ali ne emancipatorni već ugnjetavački. Na sam pomen ljudskih prava, mnogi će se lažno osmehnuti ili odmahnuti rukom, ne zato što misle da su ona načelno problematična, već zato što su se za mnoštvo ljudi pokazala kao bajkovita i neostvariva. Za neke druge, ona čak nisu ni bajkovita, već su pre deo užasa koji sa sobom vuče razaranja i pljačku resursa. „Beda ljudskih prava“, kako glasi naslov ove knjige, ukazuje, dakle, na ljudska prava sa „dva lica“ i odnosi se, pre svega, na ono mračno koje izbija iz njihove ideologizacije. Paralela se može povući sa jednim odeljkom iz Marksove *Bede filozofije*, u kom navodi:

Tako iz dana u dan biva sve jasnije da odnosi proizvodnje u kojima se buržoazija kreće nemaju jedinstven i jednostavan, već dvojak karakter; da se u istim odnosima u kojima se proizvodi bogatstvo proizvodi i bijeda; da se u istim odnosima u

kojima se razvijaju proizvodne snage razvija i jedna ugnjetačka sila; da ti odnosi stvaraju buržoasko bogatstvo, tj. bogatstvo buržoaske klase, jedino neprekidno uništavajući bogatstvo pojedinih članova te klase i stvarajući sve brojniji proletarijat.⁸

Slično ovakvim posledicama odnosa proizvodnje kod Marksa, raspravu o ljudskim pravima postavljam na temelje njihovog dvojakog karaktera, koji sa jedne strane proizvodi emancipaciju, a sa druge bedu. Razvijaju se i ojačavaju neke borbe potlačenih i obespravljenih, ali se ujedno pretvaraju u ugnjetačku silu. To za posledicu ima formiranje jedne aure cinizma oko ljudskih prava, koja ide u oba smera: od ljudskih prava prema ljudima i od ljudi prema pravima. Takav ciničan stav spram ljudskih prava i njihove ideološke forme donedavno je bio prisutan na radikalnoj lewici (uglavnom u intelektualnim krugovima) ili u anti-američkom ili antizapadnom islamističkom diskursu koji je legitimisao razne grupe na Bliskom istoku – od Al Kaide i Talibana do Islamske države. U poslednjih dvadesetak godina, zapadna desnica je koristila tu priliku da potkrepi svoju tezu o „sukobu civilizacija“, pritom se ne obazirući previše na ljudska prava – niti kod kuće, niti globalno. Njih je, štaviše, nervirao i ljudskopravaški diskurs, pogotovo kada je reč o „humanom tretmanu neprijatelja“ ili o emancipatornim borbama za prava kod kuće. Kako su ljudska prava postala nezaobilazni deo globalnog političkog diskursa, bilo u formi okvira za emancipatorne borbe ili u formi ideologije koja „hara“ svetom, bilo je pitanje vremena kada će se i desnica, takođe cinično, poslužiti pravima kao svojim političkim oružjem. Sve što je bilo potrebno jeste da se za to steknu uslovi.

Globalna pandemija poslužila je toj svrsi. Ona je omogućila kulminaciju jednog trenda koji je, verujem, značajno uticao na ideološko preslagivanje i desničarsko prisvajanje ljudskih prava. Taj trend tiče se uspostavljanja *nauke* kao linije nastajućeg političkog raseca, koje za posledicu

8 Karl Marks, *Bijeda filozofije*, prev. Rodoljub Čolaković, Prosveta—Bigz, Beograd 1977, str. 71.

ima razvoj novog desnog i novog levog populizma. Desni populizam afirmiše antinaučno stanovište – od pitanja vezanih za pandemiju do klimatskih promena – pri čemu politički instrumentalizuje različite vidove ljudskopravaške paradigme. Levi populizam okreće se pronaučnom stajalištu, koje ponajviše služi artikulaciji „zelene levice“ u kontekstu klimatskih promena, dok istovremeno pretenduje da artikulise i ostale neispunjene zahteve levice. Zbog duže tradicije desnog pozivanja na slobodu govora i druge vidove sloboda koje do pandemije nisu imale izraženu ljudskopravašku komponentu (akcenat je bio na slobodi kao konceptu kojim se branilo, na primer, nošenje oružja, a ne toliko na *pravu* da se nosi oružje), fokus rasprave o nauci kao novom polju političke borbe je na Sjedinjenim Američkim Državama. Ovde je, takođe, potrebno uzeti u razmatranje i istorijat antinaučnog narativa, od ranih „antivaksera“ iz 19. i s početka 20. veka, do poricatelja klimatskih promena u poslednjim decenijama. Istorijaska perspektiva je važna kako bi se naglasila razlika između antinaučnog diskursa u prošlosti, koji nije (značajno) uticao na sadržaj i dinamiku političkih rasprava, i novog politizovanog antinaučnog diskursa na desnici koji u značajnoj meri oblikuje kako rasprave unutar država tako i među njima i koji, kao jednu od posledica, ima desno profilisano ljudskopravaštvo.

Polje (političkog) poverenja, odnosno nepoverenja, takođe je važno za razumevanje uslova u kojima je ovaj fenomen postao moguć. Iako se rast nepoverenja može smestiti u savremeno doba interneta i društvenih mreža, pa i u takozvano vreme „post-istine“, njegovi koreni sežu do sedamdesetih godina prošlog veka. Ono što je ipak novo u odnosu na prethodne decenije jesu političke manifestacije ili političke posledice tog pada. U političkom prostoru u kom je nauka postala relevantna, levica, koja se u prošlosti borila protiv nametnutog državnog autoriteta, prestala je da koristi nepoverenje u državu kao svoje oružje. Umesto nje, nepoverenje (makar u narativnom smislu) postalo je političko gorivo desnice, koja je u prošlosti uvek težila da podigne i odbrani autoritet države od izazivača sa levice.

Odatle je proizašlo i cinično pozivanje na ljudska prava koja su, tobože, ugrožena onima koji ne žele da se vakcinišu ili koji žele da se kreću kao da svet nije u pandemiji.

Ovakav rasplet doneo je sa sobom još nekoliko zanimljivih pojava. Na primer, otkud to da je desnica (ili preciznije „alt-desnica“) počela da govori o *big pharma*, odnosno velikim farmaceutskim kompanijama koje umesto interesa ljudi u prvi plan stavljaju profit? Zar nije desnica, pogotovo ona američka, u prošlosti podržavala i „pridržavala“ koaliciju između krupnog kapitala (bio on farmaceutski, energetski, finansijski ili bilo koji drugi) i države? Zar nije desnica promovisala stav da je privatni interes pojedinca za uvećanjem sopstvenog profita takođe dobar za društvo? Kako to da se najednom ne veruje velikim (farmaceutskim) kompanijama i državi kad ona takva kakva jeste, kapitalistička, u pandemiji nije niti za pedalj odstupila od prakse reprodukcije kapitalizma? To što je država budžetski novac uložila u privatne kompanije koje su razvijale vakcinu protiv koronavirusa, da bi potom profit ostao tim kompanijama, nije nikakva novost. Poznato je da su javna ulaganja u istraživanja i razvoj – od visoke tehnologije do medicine – učestala pojava, zbog visokog rizika od gubitka koji privatni kapital uglavnom nije spreman da snosi. Zato su privatne kompanije u koje je uloženo najviše javnih finansijskih sredstava uglavnom smatrane najučinkovitijim i najinovativnijim.⁹ Zbog toga što im država „čuva leđa“, što ih generalno čini otpornijim na krize, najbogatiji su i ovu krizu iskoristili da uvećaju svoje bogatstvo.¹⁰ S obzirom na taj

9 Vidi više o „preduzetničkoj državi“ u: Mariana Mazzucato, *The Entrepreneurial State: Debunking Public vs. Private Sector Myths*, Anthem Press, London 2015, str. 39.

10 Deset najbogatijih ljudi na svetu dupliralo je svoje bogatstvo u prve dve godine pandemije. Vidi: „Ten richest men double their fortunes in pandemic while incomes of 99 percent of humanity fall“, u: *Oxfam International*. Dostupno na: <https://www.oxfam.org/en/press-releases/ten-richest-men-double-their-fortunes-pandemic-while-incomes-99-percent-humanity> (pristupljeno 1/6/2022).

model, nije čudno što je levica decenijama unazad otkazivala poverenje ovoj simbiozi države i kapitala. Ali šta je desnicu, u pandemijsko vreme, navelo na tako nešto? Desnica je delom počela da napada državu i pre pandemije, u vreme takozvane „migrantske krize“ i to samo tamo gde je procenila da država ne čini dovoljno kako bi zatvorila svoje granice za migrante i izbeglice. Ipak, promena fokusa sa migrantske krize na ljudska prava antivaksera i protivnika epidemioloških mera u pandemiji donela je sa sobom jedan novi stepen ili novi format nepoverenja. Kroz prizmu *zeitgeista* ili „duha vremena“, važno je povesti polemiku o vezi između nepoverenja i teorija zavere koje su u pandemiji prerasle u akutni društveni i politički problem.

Ova knjiga je, stoga, podeljena na dva dela. U prvom delu se bavim istorijskim utemeljenjem ljudskih prava, kao i polemikama koje su se razvile u vezi sa njima. Dalje, razlažem probleme univerzalizma, kao i uzroke i posledice ideologizacije ljudskih prava. U drugom delu, fokus je na uslovima koji su desnici omogućili da se i oni, cinično, posluže ljudskim pravima u svojoj borbi. Najpre razmatram nauku kao nastajuću liniju političkog rascepa, pogotovo manifestaciju tog trenda u Sjedinjenim Državama. Potom se bavim političkim nepoverenjem i fenomenom teorija zavere, da bih drugi deo završio raspravom o desnici, ljudskim pravima, nauci i antinauci u kontekstu Srbije.